

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ประชากรของประเทศกว่าร้อยละ 60 ยึดอาชีพการเกษตรเป็นหลัก การพัฒนาการเกษตรจึงเป็นนโยบายที่สำคัญของรัฐบาลทุกยุคทุกสมัยที่จะปรับปรุงโครงสร้างการผลิต การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตเพื่อให้ผลผลิตการเกษตรต่อหน่วยพื้นที่มีปริมาณต่อหน่วยสูงสุด และคุณภาพของผลผลิตสามารถแข่งขันในตลาดต่างประเทศได้เป็นอย่างดี โดยมีต้นทุนการผลิตต่ำ การพัฒนาการผลิตจำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช และอื่น ๆ ได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ทุน และการจัดการที่เหมาะสม ซึ่งบรรดาปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น เมล็ดพันธุ์พืชจัดได้ว่าเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญประการแรกในการผลิต เนื่องจากการใช้เมล็ดพันธุ์พืชที่มีคุณภาพสูง ไม่แต่จะเป็นส่วนช่วยในการเพิ่มปริมาณผลผลิตให้สูงขึ้นร่วมกับปัจจัยอื่น ๆ แต่ยังทำให้คุณภาพของผลผลิตเกษตรมีคุณภาพสม่ำเสมอและสอดคล้องกับความต้องการของตลาดอีกด้วย

ปัจจุบันเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดี มีเพียงร้อยละ 40 ของความต้องการของเกษตรกร ก่อให้เกิดปัญหาตามมาทั้งข้าวดีด ข้าวแดง ข้าวแดง หรือข้าววัชพืช เป็นสาเหตุให้ผลผลิตต่อไร่ต่ำและคุณภาพข้าวสารด้อยลงไม่สม่ำเสมอ (กรมการข้าว, 2557) ได้ประเมินว่าแต่ละปีมีการใช้เมล็ดพันธุ์ 1.4 ล้านตัน โดยเกษตรกรเก็บเมล็ดพันธุ์เอง 7 แสนตัน และที่เหลือ 7 แสนตัน เป็นความต้องการซื้อ-แลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ข้าว แต่ทุกภาคส่วนสามารถผลิตได้เพียง 4.6 แสนตัน (ปี 2557) ยังขาดเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีอีก 2.4 แสนตัน ทำให้เกษตรกรบางส่วนยังต้องใช้เมล็ดพันธุ์ที่เก็บไว้เองมากกว่า 2-3 ฤดูกาลปลูกจึงพบปัญหาการผลิตและการกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีกลายเป็นปัญหาสำคัญเร่งด่วนที่ต้องเร่งแก้ไข เนื่องจากมีผลโดยตรงต่อปริมาณและคุณภาพผลผลิตข้าวไทยและที่ผ่านมา การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวที่สำคัญ คือ ขาดความเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตและผู้จำหน่าย ระบบและกระบวนการผลิตที่ไม่ถูกต้องรวมถึงความนิยมในการเลือกใช้พันธุ์ข้าวของเกษตรกรที่มีการเปลี่ยนแปลงแทบทุกปี ดังนั้นเพื่อให้การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีเพียงพอต่อความต้องการ จึงมีมาตรการส่งเสริมระบบการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีเพื่อขยายให้ผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์มีเมล็ดพันธุ์ตั้งต้นในการผลิตเมล็ดพันธุ์ให้เพียงพอ ตลอดจนพัฒนากลุ่มชาวนาผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ ได้แก่ ศูนย์ข้าวชุมชน หมู่บ้านเมล็ดพันธุ์ข้าวและเกษตรกรที่สนใจดำเนินการผลิตเมล็ดพันธุ์จำหน่าย"

ศูนย์ข้าวชุมชน เดิมชื่อ “ศูนย์ส่งเสริมและการผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน” เป็นศูนย์กลางของชาวนา ในด้านการผลิตและกระจายเมล็ดพันธุ์ดี รวมทั้งเป็นจุดสาธิตเพื่อถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวไปสู่ชุมชนที่สำคัญปัจจุบันมีกระจายอยู่ทั่วประเทศ จากฐานข้อมูลศูนย์ข้าวชุมชน (สำนักส่งเสริมการผลิตข้าว กรมการข้าว, 2558) รายงานว่าประเทศไทยมีศูนย์ข้าวชุมชนจำนวน 5,825 ศูนย์ โดยภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุด คือ 1,449 ศูนย์ รองลงมาคือภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตกและภาคใต้ ตามลำดับ และในจังหวัดมหาสารคามปัจจุบันมี 69 ศูนย์ ครอบคลุม 13 อำเภอมีบทบาทและภารกิจหลักคือการดำเนินการผลิต กระจายพันธุ์ ถ่ายทอดเทคโนโลยี และเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาการผลิต การตลาดข้าวและสังคมชาวนา แต่ยังมี

พบว่า คุณภาพและปริมาณของเมล็ดพันธุ์ที่ได้จากการผลิตของศูนย์ข้าวชุมชนยังไม่เพียงพอกับความ ต้องการของเกษตรกร มีการซื้อพันธุ์ข้าวจากร้านค้าและบริษัทเอกชน ทำให้ประสบปัญหาหาค่าและ คุณภาพเมล็ดพันธุ์ที่ต่ำ ต้นทุนการผลิตสูงเกิดการขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ในชุมชน ซึ่งต้องมีการพัฒนา ระบบและกระบวนการผลิตของศูนย์มากขึ้นเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

ดังนั้นการศึกษานี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระบบและกระบวนการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของ ศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัดมหาสารคาม เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ระบบการผลิตเพื่อพัฒนา มาตรฐานคุณภาพเมล็ดพันธุ์ให้ได้เมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีและเพียงพอในการจำหน่ายแจกจ่ายเพื่อ การเพาะปลูกหรือหรือการปรับปรุงพันธุ์ต่อไปในอนาคต

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของศูนย์ข้าวชุมชนและสมาชิกในจังหวัดมหาสารคาม
2. เพื่อศึกษาสภาพการผลิตและกระบวนการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัด มหาสารคาม
3. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาการผลิตและแนวทางการพัฒนาแก้ไขระบบการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว

1.3 ขอบเขตการวิจัย

1. **สถานะกลุ่มเป้าหมาย** ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ประชากรที่ใช้ในการวิจัย ครั้งนี้ คือกลุ่มตัวอย่างที่เลือกแบบเจาะจงจากเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวในเขตพื้นที่ศึกษาทั้ง 69 ศูนย์ศูนย์ละ 4 คน ทั้งผู้ประสบความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว จำนวน 276 ราย

1.1 หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ ผู้รับผิดชอบระดับจังหวัด อำเภอ และตำบลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น เกษตรจังหวัด เกษตรอำเภอ และนักวิชาการส่งเสริมการเกษตร เป็นต้น จำนวน 5-10 ราย

1.2 หน่วยงานภาคธุรกิจ ได้แก่ ภาคเอกชนที่มีบทบาทหรือมีส่วนได้ส่วนเสียต่อการผลิตเมล็ด พันธุ์ข้าวทั้งในเขตพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม เช่น หอการค้าจังหวัด ผู้ประกอบการร้านจำหน่ายวัสดุ- อุปกรณ์ทางการเกษตร และพ่อค้า-คนกลาง เป็นต้น จำนวน 5-10 ราย

1.3 เกษตรกร ได้แก่ เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวในเขตพื้นที่ศึกษาทั้ง 69 ศูนย์ศูนย์ละ 4 คน ทั้งผู้ประสบความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว จำนวน 276 ราย และสุ่มสำรวจแปลงเกษตรกรเพื่อศึกษาระบบการผลิต

2. **ขอบเขตด้านพื้นที่** พื้นที่ศึกษาทำการศึกษาระบบและกระบวนการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว ของ ศูนย์ข้าวชุมชนมหาสารคามทั้ง 69 ศูนย์ในพื้นที่ 13 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองมหาสารคาม แกดำ โกสุมพิสัย กันทรวิชัย บรบือ กุดรัง นาเชือก พยัคฆภูมิสัย ยางสีสุราช วาปีปทุม นาตุณ เชียงยืน และชื่นชม ในจังหวัดมหาสารคามจำนวน โดยจะทำการศึกษาเชิงลึกศูนย์ข้าวชุมชนที่มี ปริมาณการผลิตและระยะเวลาในการผลิตและการจัดตั้งกลุ่มมากที่สุด และอื่นๆ โดยจะวิเคราะห์จาก การศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

3. ขอบเขตด้านการเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์

โครงการนี้จะดำเนินการศึกษาข้อมูลทรัพยากรและศักยภาพของพื้นที่เป้าหมายทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ของพื้นที่เป้าหมาย ได้แก่ ระบบการผลิต กระบวนการผลิต ได้แก่

3.1 ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัดมหาสารคาม ได้แก่ ประวัติความเป็นมา จำนวนสมาชิก พื้นที่ผลิต เงินทุน ข้อมูลด้านการผลิต การจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ การกระจายเมล็ดพันธุ์ แก่เกษตรกร

3.2 ศึกษากระบวนการและกระบวนการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัดมหาสารคาม ได้แก่ การปลูก การจัดการและการดูแลรักษาแปลง การเก็บเกี่ยวและการจัดการหลังการเก็บเกี่ยว การตลาด การจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ งานผลิตพันธุ์คัดหลักและขยาย ตลอดจนปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการผลิตเมล็ดพันธุ์ ได้แก่ ปัจจัยภายใน เช่น ที่ดิน ทุน แรงงาน และผู้ประกอบการ (เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว) และปัจจัยภายนอก เช่น ระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน การคมนาคมขนส่ง นโยบายรัฐบาลและแผนพัฒนาจังหวัด และตลาด เป็นต้น

3.3 ศึกษาสภาพปัญหาการผลิตและแนวทางการพัฒนาแก้ไขระบบการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว โดยการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) โดยการจัดเวทีเสวนาผู้นำและตัวแทนเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย ข้อมูลทุติยภูมิจากการรวบรวม เอกสารทางวิชาการ บทความทางวิชาการ ผลการดำเนินงานจากหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง และผลจากการจัดประชุม และเวทีเสวนา

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้ กำหนดวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์และจัดประชุมเวทีเสวนาเกษตรกร และเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

3.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลและแปลผล การศึกษาครั้งนี้มีขั้นตอนและวิธีการดำเนินการ ดังนี้

3.2.1 ทำการตรวจสอบความถูกต้องและความสมบูรณ์ของข้อมูลที่ได้มา

3.2.2 วิเคราะห์ข้อมูลด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS for

Windows (Statistical Package for the Social Sciences) สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ ดังนี้

1) วิเคราะห์ลักษณะพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจของประชากรในชุมชนใช้ ค่าความถี่ (frequencies) ค่าร้อยละ (percentage) ค่าเฉลี่ยเลขคณิต (arithmetic mean) และค่าต่ำสุด (minimum) ค่าสูงสุด (maximum) (บุญชม ศรีสะอาด, 2532)

4. ขอบเขตด้านเวลา ระยะเวลาในการศึกษา ระหว่างเดือน พฤศจิกายน 2559 ถึง ธันวาคม 2560

1.4 สมมติฐานการวิจัย

สมาชิกศูนย์ข้าวชุมชนหลังการพัฒนามีแนวทางการพัฒนาการผลิต มีความรู้และความเข้าใจในการผลิตเมล็ดพันธุ์ที่ได้มาตรฐานมากยิ่งขึ้น และเป็นแนวทางการพัฒนาแก่พื้นที่อื่นต่อไป

1.5 คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย/(นิยามศัพท์เฉพาะ)

เกษตรกร หมายถึง เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว ในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม

ศูนย์ข้าวชุมชน หมายถึง กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวซึ่งมีคณะกรรมการบริหาร ประกอบด้วย ประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก จำนวน 69 ศูนย์

การจัดการความรู้ หมายถึง กระบวนการในการค้นหาความรู้ การสร้างชุดความรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้ การนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติแล้วนำความรู้ที่สร้างขึ้นมานั้นไปใช้เพื่อแก้ไขปัญหาในการทำงานของตนเองหรือขององค์กรได้

เมล็ดพันธุ์ข้าว หมายถึง เมล็ดข้าวเปลือกที่ผ่านขั้นตอนการผลิตตามหลักวิชาการ ตั้งแต่การเตรียมดิน จนถึงการเก็บรักษาและนำไปใช้เป็นเมล็ดพันธุ์เพื่อการเพาะปลูกของเกษตรกร

ขนาดพื้นที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว หมายถึง จำนวนพื้นที่ของเกษตรกรที่ทำนาเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวทั้งพื้นที่ของตนเองหรือพื้นที่เช่า

ราคาเมล็ดพันธุ์ หมายถึง ราคาเมล็ดพันธุ์ข้าวต่อกิโลกรัมที่เกษตรกรได้รับในปีการผลิต 2559- 2560

รายได้จากการจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ข้าว หมายถึง รายได้ที่เป็นเงินสดที่ได้รับจากการจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ข้าวทั้งหมดตลอดทั้งปี

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของศูนย์ข้าวชุมชนและแหล่งผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวในจังหวัดมหาสารคาม
2. ทราบระบบและกระบวนการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัดมหาสารคาม
3. ทราบสภาพปัญหาการผลิตและแนวทางการพัฒนาแก้ไขระบบการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว เพื่อแนะนำ ส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีตามมาตรฐานของศูนย์ข้าวชุมชนได้
4. ได้ข้อเสนอแนะนโยบายต่อภาครัฐ (ระดับจังหวัด) ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว และเป็นแนวทางสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนในการนำเสนอผลการศึกษากลับไปเป็นข้อมูลในการกำหนดนโยบายและประยุกต์ใช้ในทางปฏิบัติต่อไป